

*О.С.Кисельов,
кандидат філософських наук,
учений секретар Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України*

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ У ВІДНОСИНАХ МІЖ ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКВАМИ В УКРАЇНІ*

У кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. у зв'язку із демократизацією та лібералізацією українського суспільства відбувалися значні трансформації у релігійному середовищі України. Одним із важливих сегментів цього процесу стає поява трьох конкуруючих між собою православних церков: Української автокефальної православної церкви, Української православної церкви та Української православної церкви Київського Патріархату. Проблеми функціонування православних церков в українському суспільстві, гармонізації державно-конфесійних відносин та толерантизації міжцерковних відносин у своїх публікаціях уже розглядали А.В.Арістова, В.Д.Бондаренко, В.С.Єленський, С.І.Здіорук, А.М.Колодний, О.Н.Саган та інші українські дослідники. На відміну від праць перерахованих попередників метою даної статті є показати залежність православних міжцерковних відносин від політики. Для того, щоб розкрити цю тему ми дамо характеристику міжцерковним конфліктам, з'ясуємо причини виникнення «православної різноманітності» та схематично покажемо релігійну складову політики Президентів України. Розглянувши ці питання, ми очікуємо прийти до відповіді на питання «Якою має бути політика держави у сфері релігії з огляду на православні міжцерковні відносини?».

Міжправославні відносини і релігієзнавцями, і державними службовцями визнаються одними з найбільш помітних у межах міжконфесійних відносин [11, 9; 9, 167], оскільки вони часто мали негативний вплив на стабільний розвиток українського суспільства через свій конфліктний характер. У цьому контексті необхідно

---

* Авторська редакція

відзначити, що конфлікти між православними церквами, що проходили у 1990-ті рр. та у 2000-і рр., хоча й відбувалися переважно навколо культових споруд, проте, мали різний характер. Причиною конфліктів 1990-х рр. були храми як місця богослужінь. Конфлікти виникали внаслідок відсутності окремих культових споруд у кожній зі сторін і небажання вводити у практику принцип «почергового користування». Останній нехтувався як з політичних, так і з богословсько-канонічних причин. Конфлікти, що ми спостерігали у 2000-х рр., були також навколо культових споруд, але вже не як навколо місця для богослужіння, а як навколо певного символічного топосу «канонічної території», а точніше, навколо домінування у тому чи іншому регіоні. Одним з таких прикладів може бути конфлікт навколо церкви св. Катерини у м. Чернігів, що має кількарічну історію – з 2006 р. Боротьба за храм зі сторони УПЦ ведеться не скільки через нестачу культових споруд, скільки проти його виділення для УПЦ КП. Тобто УПЦ тим самим хоче не стільки утвердитися у Чернігові, скільки закріпити своє домінування.

Сучасні міжправославні конфлікти навколо храмів мають і іншу особливість: вони відбуваються у тих випадках, коли парафія має намір змінити юрисдикцію, тобто перейти від підпорядкування одному релігійному центру до іншого. Цікаво, що такі випадки стали більш поширеними після обрання нового Московського патріарха у 2009 р., котрий регулярно здійснював пастирські візити в Україну. Здебільшого ЗМІ повідомляли про перехід від УПЦ до УПЦ КП (хоча було й навпаки). Тут ми стикаємося із однією дуже цікавою проблемою релігійного життя українців: більшість з них, ймовірно, не знають до якої конкретно юрисдикції вони відносяться. Якщо 2005 р. соціологічні дослідження фіксували більшу прихильність до Київського патріархату, то аналітики пояснювали вибір відповідної відповіді переважно психологічними чинниками: особа, яка не орієнтується у церковних питаннях скоріше обере те, що їй ближче, знайоміше і своє (Київ), аніж віддалене, невідоме та чуже (Москва). Нагадаймо у цьому контексті, що у грудні 1991 р. на референдумі 92% громадян України проголосували за незалежність держави від Радянського Союзу (а відтак і від Росії та Москви). Проте вже у 2010 р. Центр Разумкова фіксував превалювання симпатиків Української православної церкви (Московський патріархат). При цьому значна динаміка росту кількості вірних УПЦ (з 10,6% у

2005 р. до 23,6 % у 2010 р.) відбулася з рахунок «просто православних» (33,4 % у 2005 р. і 25,9 % у 2010 р.), тобто тих, хто або не знав юрисдикційної приналежності своєї парафії, або просто невоцерковлених. Зміну настроїв українських віруючих можна пов'язувати із фігурою нового московського патріарха Кирила, який систематично відвідував свою паству в Україні.

Для адекватного розуміння міжправославних відносин необхідно прояснити причини виникнення «православної різноманітності». З нашої точки зору, виникнення УАПЦ та УПЦ КП було спричинено політикою. Втім, політика криється і у відмові частини єпископату УПЦ об'єднуватися із УАПЦ в УПЦ КП та проведенні Харківського собору 1992 р. Як у гаслі «Незалежній державі – незалежну Церкву!», так і у позиції знаходиться під юрисдикцією Московського патріархату закладені певні ідеологеми, носії яких вважають їх аксіоматичними, а носіями інших, діаметрально протилежних ідеологем, вони не сприймаються. Фактично, основним чинником формування православної палітри є ідентичність церков: для УПЦ КП українська національна самобутність є важливим і невід'ємним елементом її буття, а для УПЦ майже сакрального статусу набуває зв'язок із Росією. Необхідно розуміти, що ані УПЦ КП, ані УПЦ ні ідеологем, ні своєї ідентичності не позбудуться.

Окрім цього також важливо усвідомлювати те, що якщо у 1990-х рр. при становленні усіх трьох церков сторони могли виходити з міркувань політичної доцільності, то нині вони більше апелюють до богословсько-канонічної сфери. Прикладом цього є історико-канонічна декларація УПЦ КП «Київський патріархат – помісна Українська православна церква», що була прийнята на Архієрейському соборі УПЦ КП 19 квітня 2007 р., де читач довідається, що виходячи із канонів православної церкви не УПЦ КП є розколом, а УПЦ, оскільки Харківський собор 1992 р. відбувався із порушенням канонів та прийняв рішення, що суперечать статуту, який було затверджено на Помісному соборі у 1990 р.: «...рішення так званого «Харківського собору», – йдеться у декларації, – прийняті за відсутності законного предстоятеля, є неканонічними та недієвими» [7, 75]. Зрозуміло, що в УПЦ оцінка Харківського собору 1992 р. прямо протилежна – він вважається початком сучасного етапу існування Церкви, оскільки на ньому був обраний її предстоятель УПЦ – митрополит Володимир (Сабодан). Зрозуміло, що єдина богословська

версія подій 1990-х рр. можлива лише у випадку існування однієї православної церкви. В залежності від того, що це буде за церква, з якою з існуючих нині юрисдикцій вона пов'язуватиме себе, залежить і погляд на нинішнє розділення, оскільки, як зазначав засновник націонал-соціалістичної робочої партії Німеччини Артур Дрекслер, «Історію пишуть переможці». Отже, яка з українських церков домінуватиме у майбутньому, така й інтерпретація превалюватиме.

Необхідно розуміти, що у міжправославних відносинах в Україні, як і у релігійній ситуації в цілому, завжди матимуть місце політичні чинники і часто – закордонні. Останнє пов'язано із тим, що одні з найбільших релігійних організацій – УГКЦ та УПЦ мають свої релігійні центри за межами України (Ватикан і Москва), а зміна невизначеного статусу УПЦ КП та УАПЦ у вселенському православ'ї фактично залежить від закордонних ієрархів. Проте очевидно, що «гордіїв вузол» українського православ'я був зав'язаний одними українськими політиками, а інші безуспішно намагаються його розрубати. «Якби у 1992 р. у суто церковні справи не втручалися світські сили, то я впевнений, – відзначав митрополит Харківський та Богодухівський Никодим, – що сьогодні б Православ'я мало б інший образ, об'єднувало б усіх» [Цит за.: 6, 93].

Проблемами українського православ'я переймаються політичні партії, що включають відповідні положення до своїх передвиборчих програм; депутати Верховної Ради, котрі створюють відповідні групи чи то на схвалення «української автокефалії», чи то на підтримку «канонічного православ'я». В українському парламенті існували депутатські об'єднання «За єдину Українську Помісну Церкву», «За захист канонічного українського православ'я» тощо. Проте найцікавішими, на нашу думку, є погляди Президентів України, оскільки їхня діяльність як глави держави у тому числі зосереджувалася на проблемі «православного розколу та його подолання».

Гаслом першого Президента України стало «Незалежна Україна повинна мати незалежну Православну церкву». У 2005 р. Леонід Макарович Кравчук в інтерв'ю Кларі Гудзик уточнював, що «держави має створити умови, необхідні для об'єднання православних, не втручаючись при цьому в канонічні справи, які є прерогативою віруючих і духовенства загалом. Така була моя позиція» [10]. Не дивлячись на цю пізнішу інтерпретацію своїх поглядів, Леонід Макарович вважається фактично одним із засновників УПЦ КП

[Див.: 6, 92]. У тому ж інтерв'ю Л.Кравчук дає зрозуміти, що на проблему незалежності Церкви дивився з суто державницьких позицій: «Я дійсно сподівався – думав, що дійде до примирення, до згоди; що інтереси України та духовності народу стануть для наших православних вище за якісь чисто церковні справи» [10].

Позиція другого Президента України Л.Кучми більше відповідала демократичним стандартам: держава не має втручатися у церковні справи, але оскільки православні церкви роз'єднують український народ, то держава має сприяти вирішенню проблеми роз'єданого українського православ'я. У 2001 р. другий Президент України на зустрічі із Президентом Російської Федерації В.Путіним та Московським патріархом Алексієм II підіймав питання про надання автономії УПЦ у межах Російської православної церкви, тобто, як писала К. Гудзик, «українська влада продовжує шукати вихід з «православного глухого кута» і продовжує сподіватися на допомогу Москви в цій справі» [4].

Не меншим прихильником об'єднання православних церков та конституювання Української Помісної Православної Церкви був третій Президент України – В.Ющенко, який діяв цілком узгоджено до своєї передвиборчої програми «Десять кроків назустріч людям»: «Сприяти єдності народу України, орієнтації суспільства і держави на... міжконфесійну злагоду... і толерантність» [12]. На відміну від Л.Кучми, який намагався дистанціюватися від тієї чи іншої церкви, але більше симпатизував УПЦ, В.Ющенко старався підтримуватися зв'язки із усіма трьома церквами, але явний пріоритет віддавав УПЦ КП. У своїх виступах третій Президент наголошував на необхідності єдності Православної Церкви в Україні як на політичному принципі.

Погляди четвертого Президента України В.Януковича можна протиставити позиції Л.Кравчука, оскільки він віддає перевагу одній церкві – УПЦ, що відзначали як вітчизняні експерти, так і Державний департамент США [5; 15]. При цьому необхідно відзначити, що, з одного боку, піар-кампанія кандидата на посаду Президента України В.Януковича як у 2004 р., так і у 2010 р., базувалася у тому числі на авторитеті УПЦ та її предстоятеля митрополита Володимира, а також Московського патріарха Кирила. З іншого боку, існує обіцянка і доручення Президента щодо додержання принципу рівності в питанні реалізації прав і можливостей як віруючих різних конфесій,

так і релігійних організацій [3; 16].

Тобто, з одного боку, ми маємо особисті погляди Президентів України у сфері релігії. При цьому будь-який інший сценарій розвитку подій у 1990-1992 рр. міг призвести до того, що наступним Президентам не слід було б навіть замислюватися над церковною політикою. З іншого боку, усі, окрім Л.Кравчука, принаймні на словах, розділяли засадничий демократичний принцип – рівність конфесій перед законом, а отже і при реалізації їхніх прав.

Однак, важливо аби цей засадничий принцип демократії також став таким у реальній реалізації державної політики у сфері релігії. На практиці ж у різних регіонах України місцеві органи влади роблять преференції щодо однієї православної церкви за рахунок дискримінації інших [5; 14]. Наприклад, у липні 2012 р. Синод УПЦ КП звернувся до Президента В.Януковича у зв'язку із дискримінацією цієї церкви у Донецькій області [17]. Цілком логічно, що усі православні церкви не бажають аби порушували їхні права, ігнорували їхні звернення та заяви. Державна політика у релігійній сфері має бути спрямована, перш за все, на боротьбу проти розпалювачів релігійної ворожнечі, підбурювачів конфліктів між релігійними громадами. Це, до речі, чітко корелюється з одним із завдань Міністерства культури України, згідно з яким останнє «сприяє зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань» [13].

Таке сприяння терпимості та взаєморозумінню, а також сприяння соціальної діяльності релігійних організацій, і має бути основою державної політики у сфері релігії. Насправді вирішення «православного питання» абсолютно не позбавить релігійну сферу від усіх проблем. Як цілком слушно підмітив В.Агеєв [1], застосовуючи напрацювання теорії раціонального вибору, існування конкуруючих православних церков необхідно розглядати як позитивний факт. З перспективи теорії раціонального вибору «православна різноманітність» має стимулювати активність церков у їхній діяльності. Останнє може стосуватися як мови богослужіння, так і, наприклад, вартості релігійних послуг (хрещення, вінчання, відспівування). Коли держава не втручається у релігійні справи, не намагається регулювати розвиток релігійної мережі, то вільно розвиваються різноманітні релігійні організації: як традиційні, так і нетрадиційні для даного суспільства. У нашому контексті це означає, що відсторонена

позиція щодо внутрішніх православних взаємин має в решті-решт лише позитивно відобразитися на діяльності цих церков. До речі, релігійна різноманітність прямо пропорційно корелюється із рівнем та ступенем релігійності суспільства.

Що ж стосується проекту об'єднаного православ'я, який розглядається в контексті зміцнення ідентичності української нації та політичного суверенітету України, а також консолідації українського суспільства, то навряд чи така чітка церковна основа є необхідною і безумовною умовою державотворення. Можна навести багато прикладів, де релігія відіграла значну роль у становленні національної держави, але стільки ж прикладів можна навести, де релігії не надавалася така роль. Необхідно пам'ятати, що прибічники «об'єднаного православ'я» вбачають провідне і домінуюче місце Помісної Церкви у суспільстві, оскільки вона об'єднуватиме більшість громадян України. У зв'язку із цим нагадаймо, що інтегративну функцію релігія найкраще реалізує у гомогенних суспільствах, а у гетерогенних вона автоматично виконує також дезінтегративну функцію, що й спричинює конфлікти.

Нині, окрім існуючих конфліктів та різного роду непорозумінь між представниками православних церков, існують також різноманітні контакти та співпраця. У першу чергу йдеться про спільну роботу в радах церков, і, особливо, у Всеукраїнській раді церков та релігійних організацій. З 2005 р. члени цієї ради збираються за власною ініціативою (а не з ініціативи держави), реструктурували її та видали цілий ряд документів з важливих і актуальних суспільно-політичних та духовно-моральних проблем [Див.: 8]. Позитивний досвід роботи ВРЦіРО та інших міжцерковних структур, у т.ч. рад при міністерствах, свідчить, що, не дивлячись на різні тлумачення канонів та подій 1990-х рр., представники православних церков можуть мати контакти і співпрацювати у тих сферах, де вони вважають має бути «голос Церкви». Виходячи із цього, логічним виглядає ініціатива Президента В.Ющенка 2005 р. створювати обласні міжконфесійні ради. Однак, функціонування таких рад не має бути під контролем обласних адміністрацій – місцевій владі треба лише сприяти таким інституціям та брати до уваги прийняті ними заяви та рішення. Абсолютно неприпустимим є практика, коли представники місцевої влади не лише є членами таких рад, але й головують на них та визначають їхній склад. Прикладом можуть слугувати

Харківська, Тернопільська та Волинська області, де склад міжконфесійних рад ухвалюється Розпорядженням голови облдержадміністрації [2].

Підсумовуючи, підкреслимо кілька важливих тез. Розділення православ'я та міжправославні конфлікти є результатом політизації православ'я у 1990-х рр. Конфлікти, що відбуваються сьогодні навколо культових споруд, – це один з методів закріплення домінування у регіоні. Усі чотири Президенти України реалізували у своїй політиці власні погляди на проблему українського православ'я, що фактично зводилося до фаворитизації однієї з цих православних церков, хоча при цьому ніхто з них відкрито не ставив під сумнів рівність усіх конфесій. Цей засадничий принцип (рівність конфесій) має бути покладений в основу державної політики у сфері релігії, яка фактично має зводитися до сприяння терпимості та взаєморозумінню між церквами та стимулювання їхньої соціальної діяльності. «Православне різноманіття» не треба розглядати як негативне явище *per se* – негативними є конфлікти між православними церквами, відтак, щоб позбутися небажаних відносин необхідно не усувати їхніх суб'єктів, а направити ці відносини у інший напрям. Одним із потенційних механізмів налагодження контактів та співпраці між православними церквами є спільна участь у міжцерковних радах. Відтак на виконавчі органи як центральної, так і місцевої влади падає відповідальність щодо стимулювання та сприяння їхній роботі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеев В. Благо розколу / В'ячеслав Агеев [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/16899-bлаго-rozkolu.html>
2. В кількох ОДА оновлено склад міжконфесійних рад [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/43291
3. В.Янукович пообіцяв, що влада забезпечить рівні умови для віруючих всіх конфесій [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/47417
4. Гудзик К. Об'єднання церков: з тим самим результатом? / Клара Гудзик [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/67380>
5. Держдепартамент США назвав проблемою прихильне ставлення Президента України лише до однієї Церкви [Електронний ресурс] //

Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/44400

6. *Драбинко А.* Православие в постстоталитарной Украине (вехи истории). / Александр Драбинко. – К., 2002. – 288 с.
7. Київський патріархат – помісна Українська православна церква. Історико-канонічна декларація Архієрейського собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 квітня 2007 року. – К., 2007. – 168 с.
8. *Кисельов О.С.* Діяльність Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій після Помаранчевої революції / Олег Сергійович Кисельов // Релігійна свобода. Науковий Щорічник. – №12. – К., 2008. – С.184–187.
9. *Колодний А.М.* Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози / Анатолій Миколайович Колодний. – К., 2009. – 450 с.
10. «Нам не треба дозволу на створення незалежної церкви». Леонід Кравчук про сучасне українське православ'я. Розмовляла Клара Гудзик. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/151732>
11. Новиченко М.Р. Особливості міжконфесійних відносин в Україні / Микола Романович Новиченко // Релігійна свобода. – Спецвипуск-2008. – К., 2008. – С.8–11.
12. Передвиборча Програма кандидата у Президенти України В.Ющенко (Липень 2004 р.) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.hainyuzhnyk.in.ua/doc2/2004_prog.Yuschenko.php
13. Положення про Міністерство культури України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/81368>
14. У Держдепартаменті США похвалили релігійне законодавство України та розкритикували дії влади на місцях [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/49072
15. Українська асоціація релігійної свободи заявила про погіршення ситуації в релігійній сфері після приходу до влади Віктора Януковича [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/40590
16. Український уряд забезпечуватиме рівність усіх релігійних організацій – доручення Президента Януковича [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/42921
17. УПЦ КП поскаржилася Януковичу на його земляків [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/49003

Кисельов О.С. Політичні чинники у відносинах між православними церквами в Україні.

У статті дається характеристика міжцерковним конфліктам, з'ясовуються причини виникнення «православної різноманітності» та окреслено релігійну складову політики Президентів України. Розглянувши ці проблеми, автор приходять висновку, що важливим елементом державної політики має бути сприяння налагодження контактів та співпраці між православними церквами. Державні органи мають стимулювати роботу міжцерковних рад.

Ключові слова: релігійний конфлікт, православна церква, державна політика, міжцерковна рада, міжправославні відносини.

Kyselov O.S. Политические факторы в отношениях между православными церквями в Украине.

В статье характеризуются межцерковные конфликты, выделяются причины появления «православного разнообразия» и очерчивается религиозная составляющая политики Президентов Украины. Рассмотрев эти проблемы, автор приходит к выводу, что важным элементом государственной политики должно стать содействие установлению контактов и сотрудничеству между православными церквями. Государственные органы должны стимулировать работу межцерковных советов.

Ключевые слова: религиозный конфликт, православная церковь, государственная политика, межцерковный совет, межправославные отношения.

Kyselov O.S. Political Factors in Relations between Orthodox Churches in Ukraine.

The author describes inter-Church conflicts, finds out the causes of the emergence of the «Orthodox diversity» and outlines the religious component of the policy of the Presidents of Ukraine. After considering these issues the author concluded that the assistance in establishing of contacts and collaboration between the Orthodox Churches must become an important element of the state policy. State institutions have to stimulate functioning of the Inter-Church councils.

Key words: religious conflict, Orthodox Church, state policy, inter-church council, inter-Orthodox relations.